

УДК 376.64:37(091)(438)

К 20

Ореста КАРПЕНКО

orcid.org/0000-0003-1841-882X

РОЗВИТОК ОПІКИ НАД ДІТЬМИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ РИШАРДА ВРОЧІНСЬКОГО (1909 – 1987)

У статті висвітлено основні напрями науково-педагогічної діяльності професора Варшавського та Лудзького університетів, співзасновника соціальної та опікунської педагогіки Ришарда Врочинського. Розкрито його внесок у спільні дослідження з проблем опіки над дітьми, опікунської педагогіки. Висвітлено роль педагогів в організації середовища, описано форми компенсації сирітства, систему соціального забезпечення опіки над дітьми. Одним із найважливіших його досягнень було надання опікунській педагогіці рангу автономної дисципліни, і водночас дисципліни, тісно пов'язаної з аксіологічним контекстом, яка має велику суспільну користь. Основним її завданням є забезпечення дітям і молоді однакових життєвих шансів й однакових сприятливих умов розвитку.

Ключові слова: *опіка, опікунська педагогіка, діти, молодь, Ришард Врочинський, Польща.*

Постановка проблеми. В останні десятиліття опіка привертає до себе увагу державних органів і громадських організацій різних країн світу, є предметом досліджень різних галузей наук (психології, педагогіки, медицини, права, соціології, економіки і політики). Водночас зростає кількість дітей, які потребують опіки, поширюється явище соціального сирітства. Виходячи із економічних реалій, кількість українських сімей, які мають можливість усиновити чи встановити опіку над дитиною-сиротою, знедоленими дітьми чи позбавленими батьківського піклування, зменшується, а відповідно збільшується частка тих дітей, які потрапляють до закладів соціального захисту.

В останні роки у Польщі проведено низку змін, які мали вплив на позитивне вирішення ситуації дитини. Йдеться насамперед про систему опіки і ті осередки, які стають актуальними для неї в особливо складних ситуаціях – втрата сім'ї чи її реальна відсутність. Діти, позбавлені тимчасової чи постійної опіки з боку батьків, які не в змозі займатися ними,

потрапляють під опіку інституційних або сімейних форм. Особливо цінним є їхній досвід, для якого характерні пошук і вдосконалення різних форм опіки, опікунсько-виховної системи. У сучасних умовах потрібний системний погляд на систему опіки над дитиною, врахування усіх її складових елементів, щоб можна перевірити доцільність нинішнього досвіду. Для нас важливим є вивчення й обґрунтування теоретико-методичних засад опіки у педагогічній теорії і практиці Польщі з урахуванням її національних особливостей крізь призму діяльності її представників, що впливали на позитивну трансформацію ціннісних основ польського соціуму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія і практика опікунства, форми опікунсько-виховної роботи висвітлені у працях польських вчених (С. Бадора, Г. Гаєвська, А. Кельм, Д.-К. Мажец, Я. Рачковська, Б. Чередрецька та ін.). У вітчизняній педагогічній науці висвітлювалися питання опіки над дітьми в добу трансформації суспільного устрою, зокрема розвиток системи опіки в Україні та опікунсько-виховна функція школи (Б. Ступарик); опіка над дітьми у школі (Т. Завгородня) та позашкільних закладах (М. Чепіль); опікунська діяльність сучасного дошкільного навчального закладу (Н. Лисенко); виховання сиріт із найдавніших часів до ХІХ ст. у контексті народної та української родинної педагогіки (М. Стельмахович). Науковці виходять з положення, що опікою мають бути охоплені усі діти і молодь. Окремим аспектам опіки та виховання дітей в Австрії, Німеччині, Польщі присвячено дисертаційні дослідження Х. Дзюбинської, Т. Забутої, О. Карпенко, Н. Савченко, Ю. Якіма та ін.

Аналіз та узагальнення педагогічної літератури, присвяченої проблемам опіки, засвідчує, що в Україні відсутні публікації щодо педагогічної діяльності Ришарда Врочинського (1909 – 1987), також немає перекладених його праць з опікунської педагогіки, які можна було б використовувати у підготовці майбутніх педагогів, котрі займалися б опікунською діяльністю.

Мета статті – висвітлити розвиток ідеї опіки над дітьми у науково-педагогічній діяльності Ришарда Врочинського, його внесок у становлення опікунської педагогіки у Польщі.

Серед когорти польських діячів яскравою особистістю є Ришард Врочинський – вчитель, професор Варшавського університету, співзасновник соціальної й опікунської педагогіки, історик освіти і фізичного виховання, автор монографій і підручників, експерт і співробітник ЮНЕСКО.

Життєвий і творчий шлях Р. Врочинського пов'язаний з Білостоком, Варшавою, Краковом і Лодзю. Народився 29 березня 1909 р. у Білостоку, де навчався у початковій і середній школі. Навчання продовжив на філософському факультеті Ягелонського університету, де вивчав польську філологію, філософію і педагогіку. Під час навчання був у середовищі народної інтелігенції, з яким співпрацювала Хелена Радлінська. Заці-

кавлення проблемами народної освіти, школи і сільської дитини згодом знайшли висвітлення у його творчій та організаційній діяльності. У 1934 р. одержав диплом магістра філософії і повернувся до Білостоку, де обійняв посаду вчителя, співпрацював з Інститутом освіти дорослих у Варшаві. У 1938 р. захистив кандидатську дисертацію (докторат) з літературно-філософської галузі в Ягелонському Університеті [2, 240].

У період окупації Польщі був співорганізатором таємної освіти, виконуючи функції одного з трьох членів Окружної комісії освіти і культури в Білостоку. Після війни працював вчителем, виконував обов'язки директора Державного ліцею і гімназії для дорослих у Білостоку. Потім переїхав до Варшави, де працював у Народному інституті освіти і культури, а згодом у Міністерстві освіти.

У 1947 р. розпочав наукову діяльність. У 1950 р. захистив докторську дисертацію на тему «Освітні програми позитивізму у Польщі на суспільному та економічному тлі» у Лудзькому університеті. Після ліквідації кафедри соціальної педагогіки (1952) влаштувався на постійну роботу у Варшавський університет (до виходу на пенсію), працюючи одночасно в Академії фізичного виховання. Упродовж 1957 – 1979 рр. – завідувач створеної ним кафедри соціальної педагогіки у Варшавському університеті, 1953 – 1971 рр. – завідувач кафедри педагогіки і фізичної культури у Науковому інституті фізичної культури, а потім в Академії фізичного виховання (1958 – 1979). Саме у цих осередках проводив різноманітні дослідження.

Р. Врочинський редагував два видання: «Przegląd Hisotryczno-Oświatowy» («Історично-освітній огляд») та «Wychowanie Fizyczne i Sport» («Фізичне виховання і спорт»), які виходили щоквартально. На їхніх сторінках висвітлювалися результати наукових досліджень, історичні проблеми освіти, виховання і рекреаційних ініціатив, які створюють сучасну культуру і відтворюють культуру минулих епох [2, 242].

У науковому доробку Р. Врочинського є низка праць, присвячених історії польської та зарубіжної педагогічної думки, історії фізичного виховання і спорту, теоретичним основам виховання у середовищі, теорії і практиці опікунської педагогіки та ін. Серед них фундаментальне дослідження з історії освіти – двотомне видання: «Dzieje oświaty polskiej» («Історія польської освіти») [3], праця «Henryk Jordan, propagator gier i zabaw ruchowych» («Генрик Йордан – популяризатор рухових ігор і забав») [5]. Методологічним засадам соціальної педагогіки присвячено збірник наукових праць під спільною редакцією Р. Врочинського і Т. Пільха «Metodologia pedagogiki społecznej» («Методологія соціальної педагогіки»), в якому висвітлено концептуальні засади соціальної педагогіки, інтегруючий спосіб її трактування [1].

Одним із найважливіших його інтелектуальних досягнень є надання опікунській педагогіці статусу автономної і водночас дисципліни, тісно пов'язаної з аксіологічним контекстом, що має велику суспільну користь. Він уперше у підручнику «Вступ до соціальної педагогіки» («Wprowadzenie do pedagogiki społecznej») виокремив розділ «Проблеми опікунської педагогіки», в якому висвітлює поняття і обґрунтовує сферу застосування опікунської педагогіки, розвиток її проблематики і методів, а також напрями й завдання [8].

Розвиток польської опікунсько-виховної практики і педагогічної рефлексії педагог окреслив ще у 1964 р. як шлях від благодійності до опікунської педагогіки. Благодійність трактував як систему нагальної допомоги добродійного характеру, опікунську педагогіку – як запланований поступ, який набирає форми соціальної допомоги, базованої на наукових основах [8, 174]. Заслугує на увагу й історичне підґрунтя розвитку методів опікунської педагогіки, доробок Й.Г. Песталоцці, а на його тлі виховні концепції К. Єжевського, Ю.-Ч. Бабіцького, Я. Корчака. Автор описав зміни в опіці над дитиною після Другої світової війни, підкреслюючи тенденції до розвитку форм часткової опіки і функціонування певної кількості інституцій повної опіки, які зумовлені найнеобхіднішими потребами суспільства.

Опікунську педагогіку визначає як науку, яка виокремилася з соціальної педагогіки і є молодією галуззю педагогічних наук, теоретична проблематика якої сконцентрована навколо проблем виховання дітей, які вимагають суспільної допомоги. Опікунська педагогіка є наукою пограничною: формулює засади планової діяльності у пріоритетних напрямках соціальної діяльності (ширше – політики) і педагогіки [6, 245]. В опікунській діяльності, спрямованій на надання допомоги дітям і молоді, появляється спеціальна сфера запланованих виховних дій, окреслена опікунською педагогікою [6, 247]. Основним її завданням є забезпечення молоді однакових життєвих шансів й однакових сприятливих умов розвитку [6, 250].

Р. Врочинський акцентує увагу на тому, що з самого початку опікунська педагогіка своїм зацікавленням спрямовувала на дітей і молодь в опікунських установах, а в середині 60-х рр. її проблематика поповнилася новими елементами як наслідок розширення форм часткової опіки. Ще однією надзвичайно важливою тенденцією є опікунсько-виховні завдання школи, які раніше здебільшого належали сім'ї. Школа щораз динамічніше виконувала опікунську функцію, що, своєю чергою, вимагала іншого, ніж досі, трактування моделі цієї найбільш поширеної освітньої інституції і дещо іншого змісту підготовки педагогічних кадрів до реалізації опікунської функції. Опікунська функція школи полягає у з'ясуванні складних сімейних ситуацій, зумовлених працевлаштуванням обох

батьків. З цією метою потрібні світлиці, школи продовженого дня. Школа повинна цікавитися труднощами у вихованні і невстигаючими учнями, залучаючи до роботи з ними психологічно-виховні служби, культурно-освітні установи, які займаються організацією вільного часу. Усі вони повинні сприяти розвитку дітей і бути основною сферою опікунської педагогіки.

Його творчість у цій галузі доповнила розпочату справу Хелени Радлінської та Олександра Камінського, і завершила процес формування опікунської педагогіки як автономної наукової дисципліни. Педагоги підкреслювали залежність умов і форм життя окремої особи від індивідуальної заангажованості і зусиль, практично її реалізували, формулювали завдання виховання у середовищі. Р. Врочинський у творчому доробку Х. Радлінської бачив елементи педагогіки культури, яку у цей період репрезентували Б. Наврочинський (B. Nawroczyński), Б. Суходольський (B. Suchodolski), С. Гессен (S. Hessen), а також соціальної (соціологічної) педагогіки, репрезентантами якої були В. Давід (W. Dawid), Ф. Знанецький (F. Znaniecki), З. Мислаковський (Z. Myślakowski), С. Карпович (S. Karpowicz). Основна відмінність творчого доробку Х. Радлінської полягала в тому, що вона не тільки звертала увагу на взаємовплив навколишнього середовища і людини, проілюструвала елементи, акцентувала на потребах ліквідації несприятливих факторів, які гальмують розвиток особистості. На її глибоке переконання, як особистість, так і соціальна група, може привести до поліпшення навколишнього середовища.

У теорії організації середовища Р. Врочинський підносить роль чинника планування й інтеграції різних елементів оточення дитини. Відкидав концепцію суспільного детермінізму як сили, що визначає плин життя і форму умов, в яких вона живе. Початкова ідея формування середовища життя людини власними силами, в ім'я його гуманістичних ідеалів стала головною ідеєю чотирьох видань підручника «Pedagogika społeczna» («Соціальна педагогіка»), і відповідно до неї була підготовлена теорія позашкільного виховання у праці «Wychwanie poza szkołą» («Виховання поза школою») [9].

Педагог звертає увагу на дві функції, які повинні виконувати позашкільні інституції. Це – рекреаційна (задоволення потреб молоді в області відпочинку та розваг) та корекційна (організація різних форм творчої діяльності, активна участь школярів у різних галузях науки, мистецтва і техніки). Позашкільні заняття створюють значній соціальній групі дітей і молоді цінне поле діяльності, дають можливість діяти і розвивати індивідуальні інтереси, поглиблювати знання з конкретних предметів. Позашкільне виховання є соціальним чинником, який згруповує молодь, а також осередком різноманітних контактів молоді. Участь школярів у різних формах позашкільної роботи повинна значною мірою

сприяти її інтелектуальному та соціально-моральному розвитку, розвивати міцні й цінні напрями її зацікавлень. Саме завдяки цьому позашкільні інституції є важливим компонентом єдиної системи виховання, організації дозвілля та відпочинку, і всі вони, поряд зі школою та сім'єю, відіграють важливу роль у вихованні. Виховати повноцінного громадянина можна тільки спільними виховними зусиллями сім'ї, школи позашкільних інституцій. Сім'я є інституцією, яка відіграє важливу роль в організації вільного часу. Дитина з перших днів перебуває у сімейному колі, формує свою модель поведінки, спостерігаючи за дорослими. Саме тому на сім'ї лежить велика відповідальність за створення цінних взірців проведення вільного часу.

Важливе значення має опіка над дітьми у локальному середовищі (клуби, світлиці, спортивні та ігрові майданчики тощо), форми компенсації сирітства (усиновлення, прийомна сім'я, будинок дитини, сімейний дитячий будинок), система суспільного забезпечення (охорона здоров'я, юридична допомога, право юнацтва на працю). Особлива роль відведена педагогам в організації середовища, у профілактичній і компенсаційній діяльності. Звідси у його працях постійно проводилася лінія вихователя-педагога, роль якого буде безперервно зростати. Такий вихователь не тільки буде реалізовувати принципи і виховні програми, але також мусить сформулювати модель особистості людини, залежно від розвитку суспільства. Розвиваючи наукову теорію, відкидав втечу у світ узагальнень з упущенням індивідуального розвитку, тобто надавав їй обов'язок служити людині та її оточенню.

Суспільний лад, який повинен визначати матеріальну форму активності людини і організаційні обов'язки інституційного середовища, забезпечуючи умови гідного розвитку людини, мав у його концепції статус суспільної норми. Ці ідеї знайшли висвітлення у публікаціях, присвячених проблемам освіти дорослих, безперервному навчанню. Монографія «Перманентна освіта» («Edukacja permanentna») присвячена перспективам розвитку освіти [4], «Освітня діяльність» («Praca oświatowa») – історичним аспектам освіти [7]. Однак в обох публікаціях автор проповідує ідею служіння інституційної освіти індивідуальним потребам людини, індивідуальному розвитку особистості.

Його внесок у розвиток опікунської педагогіки полягає також у підготовці фахівців у цій галузі з вагомим теоретичним і практичним доробком. Серед них – Єжи Волчик (Jerzy Wołczyk), Мар'ян Бальцерек (Marian Balcerek), Мацей Демель (Maciej Demel), Хенрик Гонсьор (Henryk Gąsior), Кайетан Хондзелек (Kajetan Hądzelek), Хелена Іздебска (Helena Izdebska), Едвард Мазуркевич (Edward Mazurkiewicz), Едмунд Тремпаля (Edmund Trempała), Тадеуш Пільх, (Tadeusz Pilch), Барбара Смолінська-

Тейсс (Barbara Smolińska-Theiss), Веслав Тецс (Wiesław Theiss), Микола Винярьський (Mikołaj Winiarski), Тадеуш Вуек (Tadeusz Wujek).

Висновки. Життєвий і творчий шлях Ришарда Врочинського є яскравим прикладом наукової діяльності, яка дала свої результати і вписала яскраву сторінку в історію польської опікунської педагогіки ХХ ст. Одним із найважливіших його досягнень було надання опікунській педагогіці статусу автономної дисципліни і одночасно дисципліни, пов'язаної з аксіологічним контекстом, обґрунтування її основного завдання – забезпечення молоді однакових життєвих шансів й однакових сприятливих умов розвитку. Суттєвим є його внесок у спільні дослідження з проблем опікунської педагогіки, організації середовища (клуби, світлиці, спортивні та ігрові майданчики тощо), визначення опікунсько-виховних функцій педагога у різних інституціях, обґрунтування форм компенсації сирітства (усиновлення, прийомна сім'я, будинок дитини, сімейний дитячий будинок), системи суспільного забезпечення (охорона здоров'я, юридична допомога, право юнацтва на працю).

Подальших наукових студій потребує підготовка наукових кадрів на кафедрах вищих навчальних закладів під керівництвом Р. Врочинського, його співпраця з опікунськими установами та інституціями.

Література

1. Metodologia pedagogiki społecznej / red. R. Wroczyński, T. Pilch. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1974. – 512 s.
2. Pilch T. Wroczyński Ryszard (1909 –1987) / Tadeusz Pilch // Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku. – T. VII. V – Ż. – Warszawa : Żak, 2008. – S. 240 – 242.
3. Wroczyński R. Dzieje oświaty polskiej. T. 1. Do roku 1795 / Ryszard Wroczyński. – Warszawa : Żak, 1996. – 270 s. ; T. 2. 1795 – 1945 / Ryszard Wroczyński. – Warszawa : Żak, 1996. – 331 s.
4. Wroczyński R. Edukacja permanentna : Problemy – perspektywy / Ryszard Wroczyński. – Warszawa : PWN, 1973. – 299 s.
5. Wroczyński R. Henryk Jordan, propagator gier i zabaw ruchowych / Ryszard Wroczyński. – Warszawa : Nasza Księgarnia, 1975. – 32 s.
6. Wroczyński R. Pedagogika społeczna / Ryszard Wroczyński. – Warszawa : PWN, 1974. – 371 s.
7. Wroczyński R. Praca oświatowa / Ryszard Wroczyński. – Warszawa : Nasza Księgarnia, 1965. – 273 s.
8. Wroczyński R. Wprowadzenie do pedagogiki społecznej / Ryszard Wroczyński. – Warszawa : PWN, 1966. – 251 s.
9. Wroczyński R. Wychowanie poza szkołą / Ryszard Wroczyński. – Warszawa : PZWS, 1968. – 170 s.

Карпенко Ореста. Развитие опеки над детьми в педагогической теории Ришарда Врочинского (1909 – 1987). В статье отражены основные направления научно-педагогической деятельности профессора Вар-

шавського і Лудського університетів, соучредителя соціальної і опекунської педагогіки Ришарда Врочинського. Раскрыто его вклад в совместные исследования по проблемам опеки над детьми, опекунской педагогике. Раскрыто роль педагогов в организации среды, обосновано формы компенсации сиротства, систему социального обеспечения опеки над детьми. Одним из важнейших его достижений было предоставление опекунской педагогике ранга автономной дисциплины, и одновременно дисциплины, прочно связанной с аксиологическим контекстом, которая имеет большую общественную пользу. Основной ее задачей является обеспечение детям и молодежи одинаковых жизненных шансов и одинаковых благоприятных условий развития.

Ключевые слова: опека, опекунская педагогика, дети, молодежь, Ришард Врочинский, Польша.

Karpenko Oresta. Child care development in pedagogical theory of Ryszard Wroczyński (1909 – 1987). In the article the scope of pedagogical activity of Ryszard Wroczyński, a professor of Warsaw and Łódź Universities and a co-founder of social and caring pedagogy has been analyzed. His contribution to research of childcare and caring pedagogy in particular has been revealed. The role of teachers in arranging the environment, forms of orphanhood compensation, the system of childcare provision have been considered. One of Wroczyński's major achievements was giving assigning pedagogy the status of an autonomous discipline though intrinsically connected within the axiological dimension of great social value. Its main purpose was provision of children and youth with equal life opportunities and equally favourable conditions for development.

Key words: care, caring pedagogy, children, youth, Ryszard Wroczyński, Poland.

Одержано 22.01.2016